

שיעור ב

עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

(פסחים ג ע"ב)

- א. "ור' יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל"?
- ב. עלייה לרגל מלכוא חמת עד נחל מצרים
- ג. עלייה לרגל - מצווה שנצטוו ישראל
- ד. שיעלו לרגל לראות פנים ויתדבקו אל הכלל

א. "ור' יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל"?

בגמרא (ג ע"ב) מסופר על גוי שהיה עולה לירושלים והיה מתגאה בכך שהוא אוכל קרבן פסח שלא ככתוב: "כל בן נכר לא יאכל בו" (שמות יב, מג), "וכל ערל לא יאכל בו" (שם מז), "ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי". בגמרא מובא שיח בין הגוי לבין ר' יהודה בן בתירא:

אמר ליה רבי יהודה בן בתירא: מי קא ספו לך מאליה? [האם נתנו לך מהאליה?]

אמר ליה: לא.

כי סלקת להתם אימא להו: ספו לי מאליה. [כשתעלה שוב תבקש מהאליה. את האליה של הכבש מקריבים על המזבח]

כי סליק אמר להו: מאליה ספו לי. [כשתעלה ביקש את האליה]

אמרו ליה: אליה לגבוה סלקא. [אליה מקריבים לגבוה, על המזבח]

אמרו ליה: מאן אמר לך הכי? [מי אמר לך כך?]

אמר להו: רבי יהודה בן בתירא.

אמרו: מאי האי דקמן? בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא, וקטלוהו.

[אמרו: מה זה לפנינו? בדקו אחריו ומצאו שהוא גוי, והרגו אותו]

שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא: שלם לך רבי יהודה בן בתירא! דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים.

התוספות (שם ד"ה מאליה) שאלו:

ורבי יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל?

[א] י"ל שלא היה לו קרקע.

[ב] או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראיה.

[ג] אי נמי נציבין חוץ לארץ היא כדמוכח בסיפרי בפ' ראה. ועוד בתרגום ירושלמי (בראשית י, י) "וארך ואכד וכלנה בארץ שנער" מתרגם "והדס ונציבין וקטיספי".¹

אף שהדורשיה בין ר' יהודה בן בתירא לבין הגוי היה בהקשר של קרבן פסח, הניחו תוספות שר' יהודה בן בתירא לא עלה לרגל ותהו על כך. תוספות לא שאלו מדוע ר' יהודה בן בתירא לא בא לעשות פסח, כי נציבין נחשבת לדרך רחוקה ומי שנמצא בדרך רחוקה איננו מחויב לעשות פסח (במדבר ט, י).² בתוספות רבנו פרץ (ג ע"ב ד"ה שלחו) מוצגת השאלה כך: "וא"ת אמאי לא אמר להם כשהיה עולה לרגל?". ההנחה של רבנו פרץ היא שר' יהודה בן בתירא עלה לרגל, והשאלה היא מדוע הוא לא הזהיר את המשתתפים בקרבן שאותו אדם הוא גוי. רבנו פרץ השיב תשובות דומות לתשובות התוספות.

אנו נתמקד בעיקר בתשובה השלישית של התוספות שנוגעת בנושא שאנו עוסקים בו ישירות, אך נעיין גם בתשובות האחרות מאחר שיש מהאחרונים שקשרו את התשובות זו עם זו.

1. "לא היה לו קרקע"

בתוספות רבנו פרץ כתב באופן ברור יותר: "לא היה לו קרקע וכיון דלא היה לו קרקע היה פטור מלעלות". תוספות ורבנו פרץ מתכוונים לדברי הגמרא בהמשך (ח ע"ב), שם נאמר בשמו של ר' אמי שדרש מהפסוק "ולא יחמוד איש את ארצו" (שמות לד, כד) - "כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל, ושאינו לו קרקע אין עולה לרגל". מיד לאחר דברי ר' אמי הובא בגמרא:

אמר רבי אבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים? כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים אלמלא לא עלינו אלא לאכול פירות גינוסר בירושלים דיינו, נמצאת עלייה שלא לשמה.

1 כדברי התוספות כתבו גם מהר"ם חלואה ובחידושי הר"ן שם, אם כי הוא לא הזכיר את התשובה הראשונה.

2 ראה בדברי הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, מרומי שדה, וכן בצל"ח פסחים שם. אמנם בתוספות הרשב"א שם ד"ה מאליה, השאלה מוצגת כך: "ור' יהודה בן בתירא שלא היה עולה לרגל לעשות פסח".

המהרש"א (חידושי אגדות שם) הסביר מדוע רק מי שיש לו קרקע עולה לרגל:

נראה הטעם בזה דעיקר מצוה של עליית רגלים לשמוח שם במצות פירות הארץ שהם הביכורים ומעשר שני, ולשמח שם בהם את העני והגר והלוי באכילתן והיא עלייתן לשם שמים. מה שאין כן מי שאין לו קרקע, שלא יכול לקיים כל זה ועלייתו אינו לשם שמים, ולזה נסמך כאן מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים כדי שלא יהו עולי רגלים, דהיינו שלא תהא עלייתו שלא לשמה אלא לשמוח עם פירות שהביא לשם מצות ביכורים ומעשר שני הגדלים בקרקע.

מכאן שמי שאין לו קרקע בתוך גבולות ארץ ישראל, פטור מעלייה לרגל.³
במשנה (נה ע"א) נאמר למי מותר לעשות מלאכה בערב פסח:

וחכמים אומרים: שלש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות, ואלו הן: החייטין, והספרים, והכובסין. רבי יוסי בר יהודה אומר: אף רצענין.

בירושלמי (ד, ז) נימק ר' יוסי בר יהודה את דבריו וחכמים הסבירו מדוע הם לא הסכימו אתו:

רבי יוסי בן ר' יהודה אומר: אף הרוצענין, שכן דרך עולי רגלים להיות מתקנין מנעליהן וסנדליהן במועד. ורבנין אמרין: עשירים היו ובבהמה היו עולין.

ביפה עינים (נה ע"ב) הסביר מדוע דווקא עשירים היו עולים, ובמה באה לידי ביטוי עשירותם: מי שאין לו קרקע היה פטור מן הראייה וממילא רק העשירים, דהיינו אלו שיש להם קרקע, היו עולים.

---

3 בשם הגר"א (מובא בבית יצחק, יורה דעה, סי' נה) נאמר שבגמרא (סנהדרין צב ע"ב) כתוב: "מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות. עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם, והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם". בגמרא שם דנו אם נתחלקה הארץ ליוצאי מצרים או לבאי הארץ, ואותם מתים שהחיה יחזקאל ועלו לארץ לא היו לא מוצאי מצרים ולא מבאי הארץ, ואם כן לא היה להם חלק בארץ. מכאן ניתן להסיק מה שכתבו התוספות, שרבי יהודה בן בתירא שהיה מבני בניהם, לא היה לו חלק בארץ. ראה בדברי האדר"ת, זהב שבא, על תוספות הרשב"א - פסחים, עמ' רמב-רמג. ראה עוד: הרב צבי הלוי איש הורוויץ, "מי שאין לו קרקע אם חייב לעלות לרגל ולעשות הפסח?", זכרון צבי, סי' א, באריכות רבה.

2. "זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראיה"

מי שאינו יכול ללכת ברגליו פטור מעלייה לרגל. כך נאמר במשנה (חגיגה א, א):
 "הכל חייבין בראיה חוץ מ... והחולה והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו".
 התוספות קישרו הלכה זו העוסקת בעלייה לרגל עם החובה לעשות קרבן פסח. על
 דברי התוספות הללו שאל המשנה למלך (הל' קרבן פסח א, א):

ולא ידעתי הא היכא רמיזא דהני פטירי מפסח? ובגמרא לא פטרו זקן מפסח
 אלא כשאינו יכול לאכול כזית. ולא ידעתי אי אליבא דתוס' לגמרי ילפינן
 פסח מראיה. אלא דזה לא יתכן דהא נשים פטורות מראיה, וחייבים בפסח.
 ואם נאמר דהני דוקא דכתבו התוס' ילפינן מראיה לא ידעתי מנא להו.

כמו כן התוספות לא שאלו מדוע ר' יהודה בן בתירא לא הגיע לירושלים על מנת
 לאכול קרבן פסח. אמנם מדבריהם ניתן להבין שר' יהודה בן בתירא לא עלה לרגל כי
 היה זקן ולא היה יכול ללכת ברגליו.

על שאלותיו של המשנה למלך כתב הצ"ח (ג ע"ב):

הנה אין כוונת התוס' שמי שאין לו קרקע פטור מפסח, ופוק חזי שתחלת
 קושיית התוספות לא היה להקשות למה לא עלה רבי יהודה בן בתירא
 לעשות הפסח, שזה אינו קושיא דודאי היה בדרך רחוקה ופטור, ולא מצינו
 שיהיה מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח, ובי"ד [בניסן] שמגיע הזמן
 הרי הוא בדרך רחוקה. אבל הוקשה להם למה לא עלה לרגל שזה מצוה על
 כל ישראל לעלות איש ממקומו לירושלים להגיע שם ברגל? ועל זה תירצו
 שלא היה לו קרקע ומי שאין לו קרקע אין צריך לעלות לרגל כדלקמן דף ח'
 ע"ב, וכיון שלא עלה ממילא פטור מפסח כמו מראיה. וראיתי להמשנה למלך
 פ"א מהל' קרבן פסח ה"א שנתקשה בדברי התוספות הללו, ולענ"ד נראה כמו
 שכתבתי.

לפי הצ"ח צריך להוכיח שכשם שאינו יכול להלך ברגליו פטור מעלייה לרגל,
 כך הוא פטור גם מקרבן פסח. אבל כאמור, עיקר שאלת התוספות היא מדוע ר' יהודה
 בן בתירא לא עלה לרגל, וכך הציג את התשובה בתוספות רבנו פרץ (ג ע"ב):

ויש לומר דלא היה עולה לרגל לפי שהיה זקן ולא היה יכול לילך ברגליו
 ואמרינן דפטור בפ"ק דחגיגה.

ב. עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

רבנו פרץ לא התייחס כלל לקרבן פסח אלא לעלייה לרגל בלבד. וזו אכן תשובה ישירה לשאלה שדנו בה התוספות.

3. "נציבין חוץ לארץ היא"

בתשובה השלישית של התוספות נדון בהרחבה:

נציבין חוץ לארץ היא כדמוכח בסיפרי בפ' ראה. ועוד בתרגום ירושלמי (בראשית י, י) "וארך ואכד וכלנה בארץ שנער", מתרגם "והרס ונציבין וקטיספי".

כאמור בגמרא, ביתו של ר' יהודה בן בתירא היה בנציבין, ונציבין היא בכבל. התוספות הוכיחו שנציבין היא בחוץ לארץ מהמסופר במדרש ההלכה בספרי (דברים, פרשת ראה, פיסקא פ):

מעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד ממנו תורה והגיעו לציידן, וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרת לעשות את כל החוקים האלה ואת המשפטים" (דברים יא, לא). אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. חזרו ובאו להם לארץ ישראל.

תוספות ציינו גם את דברי התרגום ירושלמי שממנו יש ללמוד שנציבין היא בארץ שנער - בכבל.⁴ מכאן שמי שגר בחו"ל אינו חייב לעלות לרגל, וכפי שניסח זאת בתוספות רבנו פרץ שם: "אי נמי היה דר בחוצה לארץ, והדר בחוצה לארץ אינו חייב לעלות לרגל".⁵ על דברי התוספות הללו כתב המשנה למלך (הל' קרבן פסח א, א):

ולא ידעתי מה הועיל היותו חו"ל. דאי לפוטרו מפסח ראשון כל שהיה רחוק ט"ו מיל פטור. ואי סבירא ליה דמי שדר בחו"ל פטור לגמרי אף מפסח שני - זה לא ידעתי היכא איתיה, ואף במצות ראייה לא ראייתי שיפטרו למי בחו"ל.⁶

4 על היות נציבין מקום מושבו של ר' יהודה בן בתירא ראה גם: תוספתא יבמות יב, יא; תוספתא כתובות ה, א; יבמות קח ע"ב; סנהדרין לב ע"ב, ועוד.

5 בהגהות הרא"ם הורוויץ (ג ע"ב) כתב על תירוץ זה של התוספות: "נציבין חוץ לארץ היא - ר"ל ולא היה לו קרקע בארץ ישראל". לדבריו, תירוץ זה של התוספות תואם לתירוץ הראשון. מדבריו משמע שאם היה גר בחו"ל אבל הייתה לו קרקע בארץ ישראל היה חייב לעלות לרגל.

6 המשנה למלך הקשה קושיות על כל שלושת התירוצים של התוספות וסיים את דבריו: "סוף דבר

כאמור, תוספות שאלו מדוע ר' יהודה בן בתירא לא עלה לרגל, ולא עסקו בשאלה מדוע לא בא לירושלים על מנת לעשות קרבן פסח. ובהקשר זה מתאימה שאלתו האחרונה של המשנה למלך - "ואף במצות ראייה לא ראיתי שיפטרו למי בחו"ל". על דברי התוספות ועל דברי המשנה למלך כתב הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצוה ה אות יג):

דודאי ממצוות עשה על כל ישראל לעשות הפסח ככל מצוות עשה שבעולם ומחויב לילך מקצה הארץ להתקרב עצמו כדי לקיים מצוות עשה אך אם עבר והוא בדרך רחוקה יש דינים שציוותה התורה אבל בודאי מחויב להתקרב ולקיים מצוות עשה. ולדבריו כל ישראל אפילו בארץ ישראל כל שהם רחוקים ט"ו מיל מירושלים שזה דרך רחוקה (פסחים צג ע"ב) פטורים מלילך ולעשות הפסח, אם כן כל ישראל פטורים לעשות פסח ראשון, ופסח שני לא יהיו מקריבים כי רוב הציבור אין עושים פסח שני. אם כן פטורים ממצות הפסח.

והנה כדברי התוס' מצאתי לקמן (פסחים ע ע"ב): "יהודה ודורתאי בנו פרשו וישבו להם בדרום ואמר אם יבא אליהו וכו' למה לא חגגתם חגיגה בשבת" וכו'. אם כן חזינן דישב ברחוק מירושלים ולא עלה לפסח כלל. ועיין רש"י (פסחים ע ע"ב ד"ה וישב) פירש: "רחוק מירושלים שלא יעלה לרגל ויתחייב בפסח וחגיגה". מבואר להדיא דרחוק מירושלים אין צריך לעלות לפסח וגם פטור לעלות לרגל. ובאמת לא מצאתי שיהיה פטור מלעלות לרגל. על כרחך צריך לומר שדרום היה בחו"ל. על כל פנים נראה מדברי הש"ס דילך כדברי התוס' דהדר בחו"ל פטור מפסח ומראיה, וצ"ע מאוד ומנא לן הא... והנה אף

שדברי התוס' מתחילתם עד סופם צריכים אצלי תלמוד". אחרונים רבים עסקו בשאלות הללו ששאל המשנה למלך והשיבו על דבריו. עיקר דבריהם הוא בנוגע לחובת בני חו"ל לעשות פסח, ואם מוטלת חובה להתקרב לירושלים ולא להיות בדרך רחוקה לקראת פסח ראשון ולקראת פסח שני. ראה: הרב יעקב עמדין, שו"ת שאילת יעבץ חלק א סימן ככו; הרב חיים יוסף דוד אזולאי, שו"ת חיים שאל חלק א סימן פד; ר' צדוק הכהן מלובלין - ספר הזכרונות, מצות קרבן פסח, אות ה; נצי"ב, מרומי שדה פסחים שם; הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, שו"ת דברי יציב חלק א"ח סימן רכט; הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק חלק ו סימן מט; הרב יששכר תמר, עלי תמר פסחים עמ' ער-ערב; הרב שמואל פירר, הר שפר הוריות ג ע"א; הרב מאיר בלומנפלד, קהל ישראל, אור חדש, דף לט ע"ב - מא ע"א; הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל, חלק א, סימנים לא-לב (הנ"ל), "עליה לרגל כמצווה התלויה בארץ וחיובה בזמן הזה", כנס תורה שבעל פה, כח (תשמ"ו), עמ' צו-קג); הרב יעקב אפשטיין, שו"ת חבל נחלתו, ח, ס' יא; הרב עזריה אריאל, שערי היכל - פסחים, חלק א, עמ' א-ד; יז-כב.

ב. עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

דלא נודע לנו דברי התוס' וגם נראה כן מהגמרא שכתבנו ומרש"י אף דאין אנחנו יודעין לא נוכל לדחות דבריהם בודאי מצאו כן מפורש באיזה מקום.

מדברי רש"י שציטט המנחת חינוך עולה שהקריטריון לקביעת מרחב הגבול שממנו חובה לעלות לרגל, דומה לקריטריונים של מרחב הגבול של "דרך רחוקה" האמור בקרבן פסח. בעניין זה נחלקו תנאים במשנה (ט, ב):

איזו היא דרך רחוקה? מן המודיעים ולחוץ וכמדתה לכל רוח, דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר: מאיסקופת העזרה ולחוץ.

דברי רש"י אלו נראים חולקים על דברי התוספות שכתבו שהמתגוררים בחוץ לארץ פטורים מעלייה לרגל. תוספות לא כתבו כדברי רש"י שמרחב הגבול לפטורים מלעלות לרגל הוא דרך רחוקה. מכל מקום גם המנחת חינוך מודה שאכן בני חו"ל פטורים מעלייה לרגל.

ב. עלייה לרגל מלבוא חמת עד נחל מצרים

המנחת חינוך סיים את דבריו שרש"י והתוספות "בודאי מצאו כן מפורש באיזה מקום". אכן ממספר מקורות יש להוכיח שמצוות עלייה לרגל מוטלת על תושבי ארץ ישראל בלבד. בתורה נאמר: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדון ה'" (שמות כג, יז). זו הפעם הראשונה שבה נזכרת בתורה המצווה לעלות לרגל. בפסוק זה לא נאמר מהו המרחב הגיאוגרפי שממנו יש לעלות. בפעם השנייה נזכר גם המרחב הגיאוגרפי: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' אלהי ישראל. כי אורישי גוים מפניך והרחבתי את גבלך ולא יחמד איש את ארצך, בעלותך לראות את פני ה' אלהיך שלו פעמים בשנה" (שם לד, כג-כד). מכאן שיש לעלות מהגבולות ומהמרחבים של ארץ ישראל. ההבטחה היא שגם בזמן שהכול עולים לירושלים, אין לחשוש מאויבים שינצלו זאת ויכבשו את הארץ, ואף לא מגנבים וכד'. כך נאמר במדרש ההלכה (מכילתא דרשב"י, שמות לד, כד):

"כי אורישי גוים מפניך... ולא יחמוד איש את ארצך" דברה תורה כנגד היצר. שלא יאמרו ישראל היאך אנו מניחין ארצינו ובתינו ושרותינו וכרמינו ועולין לרגל שמה יבואו אחרים וישבו במקומותינו? לפיכך ערב להן הקדוש ברוך הוא "ולא יחמד איש את ארצך בעלתך לראות". ולא עוד אלא שאין רשות לאחד מן המזיקין להזיק אתכם. ומעשה באחד שהניח את כריו, ובא ומצא

אריות טובבין אותו. ומעשה באחד שהניח בית תורנגלין ובא ומצא חתולות מקורעות בפניהם, לקיים "ולא יחמד איש את ארצך".

שני הסיפורים האחרונים מופיעים גם בירושלמי (פאה ג, ז) ובשיר השירים רבה (ז, ב), ושם נוסף עוד:

חד בר נש שביק ביתיה פתיח ואתא ואשכח חכינה [נחש] כריכה על קרקסוי. רבי פנחס משתעי הדין עובדא: תרין אחין הוון באשקלון הוו להון מגורין נוכראין. אמרין כדין אילין יהודאין סלקין לירושלים אנן נסבין כל מה דאית להון מן דסלקין. זימן להם הקדוש ברוך הוא מלאכים נכנסים ויוצאים בדמותן. מן דנחתון שלחנן לון מקמן אמרו לון: אן הויתם? אמרו לון: בירושלים. אמרו לון: ומאן שבקותון בגו ביתא? אמרו: ולא בר נש. אמרו בריך אלהון דיהודאי דלא שבקון ולא שביק להון.

הסיפור הוא על עולי רגלים מאשקלון. "אנו מניחין ארצינו" - היא ארץ ישראל, ולא ארץ כנחלה פרטית.

בפסיקתא רבתי (פיסקא כה) נאמר על נבות היזרעאלי שלא האמין בהבטחה זו:

נבות היה קולו נאה והיה עולה לירושלים, והיו כל ישראל מתכנסים לשמוע קולו.

פעם אחת לא עלה, והעידו עליו אותם העדים בני בליעל ונאבד מן העולם (מלכים א כא, י-יד).

מי גרם לו? על שלא עלה לירושלים בראיה לכבוד את ה' ממה שחננו. למה? שכבר אמרה תורה "לא יחמוד איש את ארצך". אימתי? "בעלותך ליראות את פני ה' אלהיך", ואילו עלה לא היה אוכד נפשו בשביל חמדת כרמו.⁷

7 על אישים נוספים נאמר שהיו עולים לרגל ממקומות שונים בארץ: "אמר ר' יונה: יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה" (ירושלמי סוכה ה, א). יונה הוא "מגת החפר" (מלכים ב יד, כה). באותו הפסוק נזכר שירבעם בן יואש "השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר" - גבולות דומים לגבולות המרחב של העלייה לרגל (ראה לקמן הערה 9). גם על אשתו נאמר: "אשת יונה וכן אמיתין היתה עולה לרגל ולא מיחו בידם חכמים. ר' חזקיה בשם ר' אבהו אשתו של יונה הושבה" (ירושלמי ברכות ב, ג); ירבעם בן נבט הושיב שומרים באזור בית אל כדי למנוע מהשבטים הצפוניים לעלות לרגל. אחר כך ביטל הושע בן אלה את השומרים הללו (גיטין פח ע"ב; תענית ל ע"ב); חזקיה מלך יהודה העביר קול בישראל מדן ועד באר שבע שיעלו לרגל לעשות פסח (דברי הימים ב, ל, ה); עם חורבן הבית הראשון נאמר: "ויבאו אנשים משכם משלו ומשמרון שמנים איש מגלחי

ב. עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

דרשה נוספת על פסוק זה מלמדת שלא רק הארץ עצמה תישמר אלא גם הרכוש הנלווה. כך מופיע בהמשך הגמרא (ח ע"ב):

איסי בן יהודה אומר: כלפי שאמרה תורה "ולא יחמד איש את ארצו", מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה, תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה.⁸

מהו המרחב הגיאוגרפי בגבולות ארץ ישראל שממנו יש לעלות לרגל? בתלמוד ירושלמי (הוריות א, ב; פסחים ז, ו) למדו מהמסופר על חנוכת הבית בחג הסוכות בימי שלמה המלך על גבולות הארץ לעניין עלייה לרגל:

אמר רבי יהושע בן לוי: לראייה, הילכו מ"לבוא חמת עד נחל מצרים".⁹ רבי תנחומא בשם רבי חונה: טעמא דרבי יהושע בן לוי "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה'

זקן וקרעי בגדים ומתגדרים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה'" (ירמיהו מא, ה). "כי כשנסעו ממקומם לא ידעו בחרבן הבית וכששמעו בדרך גלחו זקנם וקרעו בגדיהם והתגודדו" (רד"ק שם). ויש עוד. ראה עוד: שמואל ספראי, עליה לרגל בימי הבית שני, עמ' 42-54; הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש - סוכות, עמ' 7-20.

היו כמובן גם עולי רגלים שבאו מבבל וממצרים וממקומות נוספים. אך לא הוכח שהם עשו זאת בשל קיום מצווה אלא בשל רצון לבקר ולהיות במקדש בירושלים, וכפי שכיום באים תיירים מכל העולם לבקר בארץ ישראל ובירושלים. שמואל ספראי כתב שאין אזכור בספרי המקרא של תחילת הבית השני על עלייה לרגל של תושבי חוץ לארץ. מהמקורות הנוספים שהוא ציין מספרות תנאים וכן מספרים כמו קדמוניות היהודים, אין הוכחה שמדובר על עלייה לרגל כחובה ומצווה. נראה שמדובר על אנשים שעלו לגור בארץ או שבאו לבקר בה. ראה: שמואל ספראי, עליה לרגל בימי בית השני, עמ' 54-70; הנ"ל, "העליה לרגל מן התפוצות בימי הבית השני", בימי הבית ובימי המשנה, עמ' 61-66.

8 התוספות (ח ע"ב ד"ה מלמד) כתבו: "את ארצך" הטפל לארצך". ראה במהרש"א שם שדרש אחרת את הפסוק. על כך שהכול עוזבים את בתיהם ועולים לרגל לירושלים, ראה: הרב שמעון בן צמח, שו"ת התשב"ץ, א, ג. על מבחן האמונה והביטחון של מי שעוזב את ביתו ועולה לרגל, ראה: הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, משך חכמה, שמות כג, יז; הרב אלימלך בר שאול, מצוה ולב, עמ' 19. דברים דומים ראה בדף על דף, פסחים ח ע"ב.

9 "לבא חמת" הוא שם המקום. נזכר לראשונה כנקודת הציון הצפונית של מרגלי משה (במדבר יג, כא) וכגבול הצפוני של ארץ כנען (במדבר לד, ח). בעת כיבוש הארץ נזכר המקום בתוך "הארץ הנשארת" לכבוש (יהושע יג, ג-ה; שופטים ג, ג). מלבא חמת עד נחל מצרים - אלו גבולות הארץ גם בימי דוד המלך (דברי הימים א יג, ה). לבא חמת היא נקודת הגבול הצפונית בגבולות ההבטחה (יחזקאל מז, כ; מח, א; עמוס ו, יד).

אלוקינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום" (מלכים א ה, סה; דברי הימים ב ז, ח).¹⁰

על פי ר' יהושע בן לוי, מהפסוק בספר מלכים יש ללמוד את גבולותיה של ארץ ישראל לעניין חובת העלייה לרגל וראיית פני ה' במקדש. הפסוק מתאר את קיום מצוות עלייה לרגל בפעם הראשונה למקדש לאחר בנייתו, ואת החגיגה שנערכה בימים שלפני חג הסוכות כשחנכו את הבית הראשון. יש לציין שגבולות אלו נזכרו כבר בימי דוד כשהוא העלה את ארון הברית מקריית יערים: "ויקהל דויד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת להביא את ארון האלהים מקריית יערים" (דברי הימים א יג, ה). בירושלמי (שם) נלמד מפסוק זה בשמו של ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש, וכן בכבלי (הוריות ג ע"א) בשמו של ר' אסי, על מקומם של החייבים בהבאת קרבן על הוראה בשגגה: "להוריה - הילכו אחר ישיבת ארץ ישראל". הנצי"ב (מרומי שדה שם) הדגיש שפשוטו של מקרא עוסק בגבולות הארץ לעניין עלייה לרגל:

עיקר הפסוק בא ללמד לענין ראיית פנים ברגל, שאין יושבי חו"ל חייבין במצות ראייה. וכמבואר בירושלמי (הוריות א, ב): ר' יהושע בן לוי אמר: לראיה הלכו "מלבא חמת עד נחל מצרים". ר' תנחומא בשם רב הונא טעמא דר' יהושע בן לוי דכתיב "ויעש שלמה את החג". הרי דעיקר קרא בראיית פנים בעזרה בחג מיירי.¹¹

גם בכראשית רבה (פרשה ע, ח) נזכרו מרחבי גבולות אלו:

"וירא והנה באר בשדה והנה שם שלשה עדרי צאן רבצים עליה כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים והאבן גדלה על פי הבאר. ונאספו שמה כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר והשקו את הצאן והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה" (בראשית כט, ב-ג).
 "והנה באר בשדה" - זו ציון,
 "והנה שלשה עדרי צאן" - אלו שלשה רגלים,
 "כי מן הבאר ההיא ישקו" - שמשם היו שואבים רוח הקודש,

10 התוספות (הוריות ג ע"א ד"ה קהל), כתבו: "אף על גב דדברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן - הא הוי גילוי מילתא בעלמא".

11 דברים דומים כתבו גם בראש יוסף ובקרן אורה הוריות ג ע"א.

"והאבן גדולה" - זו שמחת בית השואבה. אמר ר' הושעיא: למה היו קוראים אותו בית השואבה? שמשם היו שואבים רוח הקודש.
"ונאספו שמה כל העדרים" - באים מלבוא חמת ועד נחל מצרים,
"וגללו את האבן" - שמשם היו שואבים רוח הקודש,
"והשיבו את האבן" - מונח לרגל הבא.¹²

ממקורות אלו ניתן ללמוד שעלו לרגל מעמק יזרעאל ומאשקלון,¹³ ועל ההבטחה האלוקית לשמירה על הארץ ועל הרכוש של העולים לרגל, ושהמרחב הכולל הוא מלבוא חמת עד נחל מצרים.¹⁴
הוכחה נוספת לכך שגבולות עלייה לרגל הם מארץ ישראל, היא מהזמן שנקבע לשאלת גשמים. במשנה (תענית א, ו) נאמר:

בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.

המשנה הניחה שגבול עולי הרגלים השבים לבתיהם לאחר חג הסוכות, הוא נהר פרת.¹⁵
גם באשר לעיבור השנה היו מתחשבים באותם עולי רגלים שבאו מרחוק. בירושלמי (ראש השנה ג, א; שביעית י, א; נדרים ו, ח) נאמר:

מניין שמעברין את השנה על הגליות שעלו ועדיין לא הגיעו? תלמוד לומר

---

12 הרש"ש (בפירושו לבראשית רבה כאן) כתב בשם בנו ר' מתתיהו: "ומכאן סמך קצת שמחול לא היו עולין לרגל. עין תוס' ריש פסחים ג ע"ב ובמשנה למלך ריש הל' קרבן פסח".

13 התוספות (חגיגה כה ע"א ד"ה שרצועה) שאלו היאך עולים לרגל מהגליל, כיוון שרצועת כותים מפסקת העולה נטמא וצריך הזאה שלישי ושביעי? משאלתם יש להסיק שברור להם שעלו לרגל מהגליל. על עלייה לרגל מהגליל, ראה: ירושלמי מעשר שני ה, ב.

14 המהר"ץ חיות (גיטין ב ע"א) הקשה מהמשנה שם האומרת שאשקלון נחשבת לחול, אם בני חול פטורים מלעלות לרגל, למה עלו האחים הללו לרגל, ולמה עשה להם הקב"ה נס? כאמור, לדברינו גבול העלייה לרגל הוא מלבוא חמת עד נחל מצרים. לעניינים אחרים כמו גט או מצוות התלויות בארץ, הגבול נקבע לפי פריסת ההתיישבות של בית שני וכפי שנאמר במשנה בגיטין שם.

15 המאירי גיטין ב ע"א כתב: "בזמן שבית המקדש קיים שהיו עולים לרגל ובני ארץ ישראל מתעכבים שם לאכול מעשרותיהם ולהקריב נדריהם ונדבותיהם ומכירין זה את זה אף מקצה שבה לקצה שבה. אבל בני חוצה לארץ אף על פי שעולים לרגל אין מתעכבים שם הרבה אם שריחוק מקומם מעלה בלבם טינא לחזור תכף שהקריבו עולת ראייה". לא ברור מניין ההנחה שגם בני חול עלו ושהיו חוזרים מיד לאחר הקרבת עולת ראייה.

"בני ישראל מועדי" (ויקרא כג, ב), עשה את המועדות שיעשו אותן כל ישראל. אמר ר' שמואל בר נחמן והן שהגיעו לנהר פרת.

בתוספתא (סנהדרין ב, יב) שהובאה בגמרא (סנהדרין יא ע"א) נאמר:

תנו רבנן: אין מעברין את השנה אלא אם כן היתה צריכה מפני הדרכים, ומפני הגשרים, ומפני תנורי פסחים, ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן ועדיין לא הגיעו. אבל לא מפני השלג, ולא מפני הצינה, ולא מפני גליות ישראל שלא עקרו ממקומן.

רש"י (סנהדרין שם) הסביר:

ומפני גליות ישראל - בני הגולה הרחוקים, ונשמע לבית דין שנעקרו ממקומן, לעלות לרגל לעשות פסחיהם ועדיין לא הגיעו, שאם לא יעברוה - לא ירגילו לבא בפסח.

חכמים רצו לעודד את העלייה לרגל והקרבת קרבן פסח גם של הרחוקים ביותר, ולכן אם היה צפוי עיכוב בהגעתם, בית הדין עשוי היה לקבוע שיש לעבר השנה. כך כתבו התוספות (סנהדרין יא ע"א ד"ה ומפני):

ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן - משום דהנך דיתבי בארץ ישראל אין צריך לעבר, דאפילו האחרון יכול להגיע מר"ח ניסן עד פסח כדתניא פ"ק דתענית (דף י.). גבי שאלת גשמים ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת.¹⁶

מכאן משמע שנהר פרת היה נקודת הציון של הגבול הצפוני של עולי הרגלים, שעולים לרגל לקראת פסח ולקראת סוכות.¹⁷

16 ראה גם בדברי פירוש הריב"א (דברים טז, ז): "ופנית בבקר והלכת לאהליך". תימא למה כתב בפסח 'ופנית' יותר משאר רגלים? ותירץ ר"ת לפי שאין בין פסח לשבועות רק ששה שבועות בלבד, הוצרך לומר בפסח "ופנית בבקר" לומר שתחזור מיד אחר הרגל לביתך, ואח"כ תחזור מיד לירושלים להיות שם בעצרת. וקשה שהרי ירושלים באמצע ארץ ישראל וארץ ישראל ת' פרסה על ת' פרסה הרי מירושלים עד קצה הארץ מאתיים פרסאות ומהלך אדם בינוני י' פרסאות ביום (פסחים צד ע"א), הרי שצריך מהלך מ' יום ללכת מירושלים עד קצה הארץ ולחזור לירושלים, ואם כן העומדים בחוצה לארץ היאך היו מגיעים לירושלים בחג שבועות? ויש לומר שהיו הולכים מסילות ישרות למבין. כן פירש התוספות (בבא מציעא כח ע"א) גבי קושיא אחרת כדומה להאי". הריב"א הניח שתושבי חו"ל כן היו עולים לרגל. ראה גם רבנו בחיי (שם); ספר המנהגים, ר' אייזיק טירנא, הגהות המנהגים חודש אייר, אות מח.

17 לעיל (ליד הערה 9) צוין שהגבול הצפוני הוא "לבא חמת" וכפי שנאמר אצל שלמה המלך, ואילו

ב. עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

הוכחה נוספת היא מדברי המשנה "עושין פסין לביראות" (משנה עירובין ב, א). היו מגדרים את בארות המים שברשות הרבים כדי שהשטח שסביב הבאר ייחשב לרשות היחיד ויהיה מותר להוציא מים מן הבאר לתוכו. בגמרא (עירובין כ ע"ב) נאמר: "אמר רבי יצחק בר אדא: לא הותרו פסי ביראות אלא לעולי רגלים בלבד", והכוונה היא לבהמות של עולי הרגלים. הרמב"ם (הל' שבת יז, ל) פסק כך:

לא התירו הפסים האלו אלא בארץ ישראל ולבהמת עולי רגלים בלבד, והוא שיהיה באר מים חיים של רבים.

נדרשים אפוא שני תנאים: שהבורות הללו יהיו בארץ ישראל ולטובת בהמות עולי הרגלים בלבד. אילו הייתה חובה על בני חו"ל לעלות לרגל, היה צריך להתיר פסי ביראות גם בחו"ל.

הרב שלמה כהן (חשק שלמה, גיטין ד ע"ב) הוכיח זאת גם מדברי הגמרא (גיטין שם) שבה נאמר: "ממדינה למדינה בארץ ישראל נמי לא צריך, דכיון דאיכא עולי רגלים מישכח שכיחי". אם עדים מביאים גט ממדינה למדינה בארץ ישראל, הם אינם צריכים לומר 'בפני נכתב ובפני נחתם', כיון שמצויים עולי רגלים שיכולים לקיים את הגט. וכתב על כך: "לכאורה תימה דאם כן ממדינת הים לארץ ישראל נמי משכח שכיחי דהא כל ישראל מחוייבים לעלות לרגל. ולכאורה נראה מזה ראייה לדעת התוספות בפסחים ג ע"ב ד"ה מהאליה דיושבי חו"ל פטורין מראיה ומפסח וכן משמע באמת בירושלמי הוריות א, ב".¹⁸

ממקורות אלו עולה בבירור שבני חו"ל אינם מצויים לקיים מצוות עלייה לרגל, וזו מצווה שחייבים בה בני ארץ ישראל שמלבוא חמת עד נהר מצרים.¹⁹

כאן נזכר נהר פרת. "לבא חמת" נמצא בצפון בקעת הלבנון, דרומית לנהר פרת. הגבול הצפוני של הארץ המובטחת הוא נהר פרת (בראשית טו, יח; שמות כג, ל-לא; מיכה ז, יב; ועוד). בימי דוד ושלמה היה כמעט כל המרחב הזה נתון לשלטון ישראל. דוד כינס את כל הקהל להעלות את הארון: "ויקהל דויד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת להביא את ארון האלהים מקרית יערים" (דברי הימים א יג, ה). אצל שלמה המלך נאמר: "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים... כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח [היושבת על נהר פרת] ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר" (מלכים א ה, א-ה). על ירבעם בן יואש מלך ישראל נאמר: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה" (מלכים ב יד, כה), "ויתר דברי ירבעם וכל אשר עשה וגבורתו אשר נלחם ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל" (שם כח).

18 ראה גם: ענף יוסף, עין יעקב, פסחים ג ע"ב. כך כתב גם הרב אברהם בן אביגדור, זכור לאברהם, על הרמב"ם הל' קרבן פסח א, א. ראה עוד: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ה, אורח חיים סימן טו.

19 הרב רפאל הכהן קוק, "מצות עלייה לרגל מחו"ל", בצומת התורה והמדינה, ג, עמ' 154-157, דן

ג. עלייה לרגל - מצווה שנצטוו ישראל

מה המשמעות לכך שמרחב הגבולות של העלייה לרגל הוא מלבוא חמת עד נחל מצרים? הפסוק בספר מלכים עוסק בעלייה לרגל למקדש בחג הסוכות, והוא שימש מקור לביאור הביטוי "קהל" שנאמר בהוראת שגגה (הוריות ג ע"א):

אמר רב אסי: ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל, שנאמר: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלוקינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום" (מלכים א ח, סה; דברי הימים ב ז, ח). מכדי כתיב: "וכל ישראל עמו", "קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים" למה לי? שמע מינה: הני הוא דאיכרי קהל, אבל הנך לא איכרי קהל.²⁰

ר' אסי הדגיש את מעמדם של היושבים בפועל בארץ: "אחר רוב יושבי ארץ ישראל." "מכדי כתיב: 'וכל ישראל עמו', 'קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים' למה לי?" מדוע צריך לפרט את קצות המחוזות שמהם הגיעו להשתתף בחנוכת הבית, ולהגדירם כקהל גדול, האם לא די לציין שכל עם ישראל היה שם? אלא ללמד ש"קהל" ישראל מתייחס ליושבים בארץ ישראל בלבד ולא ליושבים בחו"ל: "הני הוא דאיכרי קהל, אבל הנך לא איכרי קהל" - "אותם שבחוצה לארץ אינן מן המניין, ולא אותן דמנחל מצרים ולחוץ, דחוצה לארץ היא" (רש"י שם).²¹ מדברי רש"י עולה הגדרה שלילית ברורה ביחס למי שאינו מתגורר בארץ ישראל.

במקורות אלו שעסקנו בהם כאן, והגיע למסקנה שבני חו"ל חייבים לעלות לארץ. לא נדון בכל טענותיו והוכחותיו, אך ניכר שהוא לא התייחס לפשוטו של הפסוק "כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמד איש את ארצך בעלתך לראות את פני ה' אלהיך שלש פעמים בשנה" (שמות לד, כד), אלא רק לדרשה שמי שיש לו קרקע חייב לעלות ומי שאין לו קרקע פטור מלעלות, וכן לא התייחס לפשט הכתוב אצל שלמה המלך שעניינו עלייה לרגל בעת חנוכת בית ראשון, ודחה את הגרסה בירושלמי של ר' יהושע בן לוי שלראייה הלך "מלבוא חמת עד נחל מצרים", ולא הזכיר כלל את דברי בראשית רבה ע, ז.

20 ייתכן גם שפסוק זה בספר מלכים רומז להוראת שגגה שהייתה בעת חנוכת הבית. מפסוק זה למדה הגמרא שאין מערבים שמחה בשמחה ועל כן הפריד שלמה המלך בין חנוכת הבית שהחלה בח' בתשרי למשך שבעה ימים, ועם סיום חנוכת המקדש חל חג הסוכות (מועד קטן ט ע"א). באותה שנה לא עשו יום הכיפורים, ובגמרא מסופר שהנימוק לא לקיים את יום הכיפורים נלמד מקל וחומר. אף על פי כן הם חששו שמא לא הורו נכון ויצאה בת קול ואישרה את הדבר. מכאן שפסוק זה נקשר בכל זאת להוראה בשגגה. כך הסבירו: צפנת פענח שם; תועפות ראם על היראים סי' ל אות יא; הרב נתן בורגיל, חק נתן, הוריות שם.

21 מהפסוק בספר מלכים עולה שגבולות הארץ שבה יושב קהל הם מלבוא חמת עד נחל מצרים. המנחת חינוך, מצווה קכ, ג למד מכאן שגבול הארץ שבו יושב קהל משתנה על פי פריסת

ב. עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

ייתכן שהסתמא דגמרא היא זו שמדקדקת "מכדי כתיב 'וכל ישראל עמו'", כדי להבהיר את כוונת ר' אסי, ומכאן פתח לכך שהאמירה שלפיה רק בני ארץ ישראל נקראים קהל איננה רק באשר להבאת קרבן בשל הוראת שגגה, או לעניין עלייה לרגל, אלא אמירה רחבה יותר. פשוטו של מקרא עוסק בעלייה לרגל, ר' אסי שייך את הפסוק בספר מלכים להוראת שגגה, והגמרא צעדה צעד נוסף ולמדה מכאן עיקרון רחב יותר שלפיו במה שקשור להגדרת קהל, רק היושבים בארץ ישראל נקראים "קהל" ולא היושבים בחו"ל.²²

את העיקרון הזה ניתן להבין גם מדברי הזוהר (כרך ג [ויקרא] פרשת אמור דף צג ע"ב) לפסוק: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (שמואל ב ז, כג):

ודאי בארץ הם גוי אחד. עמה אקרון אחד, ולא אינון בלחודייהו. דהא ומי כעמך ישראל גוי אחד סגי ליה, אבל לא אקרון אחד אלא בארץ.

די היה לכתוב "ומי כעמך ישראל גוי אחד", למה הוסיף הכתוב את המילה "בארץ", אלא שדווקא בהיות עם ישראל בארץ, הוא גוי אחד. מו"ר הרב צבי יהודה קוק קישר את דברי הזוהר הללו לדברי הגמרא בהוריות ג ע"א (מתוך התורה הגואלת, ד, עמ' יט):

עיקר כלל ישראל דוקא בארץ ישראל. ישראל שבחו"ל הם יהודים יחידים, פרטיים, ולא כלל, ציבור. קדושתם המיוחדת של ישראל שהיא קדושת הכלל, היא דוקא בארץ, עוזם של ישראל, אמיתתם של ישראל דוקא כשהם בארץ. היסוד הזה נוגע להרבה דברים... פר העלם דבר של ציבור תלוי דוקא ביושבי ארץ ישראל. כפרה על כלל ישראל איננה שייכת ליהודים שבחו"ל. בחו"ל יש פזורים, חתיכות, אבל לא ציבור של קהל ישראל.²³

ההתיישבות, מאחר שבכית שני היו גבולות מצומצמים יותר. הרב חיים הירשנזון, חידושי הרח"ה, הוריות שם אות לט כתב שמכך שרש"י כתב ביחס לגבול הצפוני - חוץ לארץ, ולא ציין מלבוא חמת, משמע שלבוא חמת איננו קצה הגבול הצפוני. מכאן שגם סוריה נכללת בתוך גבולות אלו, אלא שבפסוק מתוארים הגבולות בימי שלמה.

22 על מופעים נוספים של הביטוי "קהל" בפסוקי המקרא ולא רק בהקשר של יושבי ארץ ישראל, ראה במאמרי בספרי: צדקות יהודה וישראל, עמ' 58-59. יש להוסיף שגויים אינם נקראים קהל (נזיר סא ע"ב).

23 מו"ר הרב צבי יהודה קוק חזר על עניין זה פעמים רבות. ראה מדבריו בעניין: לקט ביאורי אגדות, הלכה ברורה - הוריות, עמ' ב-ג.

הגרעין המרכזי של עם ישראל הוא זה היושב בגבולות ארץ ישראל, ועל כן גם מצוות עלייה לרגל מיועדת ליושבים בארץ. ניתן לראות זאת גם ממקורות אחרים אם כי שם לא נזכרו במפורש קווי הגבול אלא העובדה שהעלייה לרגל לירושלים היא מצווה שתחולתה בארץ (סנהדרין כ ע"ב):

תניא ר' יוסי אומר: שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ. להעמיד להם מלך, להכרית זרעו של עמלק, ולבנות את בית הבחירה.²⁴

המצוות הללו מוטלות על בני ישראל. הרמב"ם (ספר המצוות, סיום מצוות עשה) הגדיר את המצוות הללו כמצוות ציבוריות:

וכשתסתכל כל אלו המצוות שקדם זכרם הנה תמצא מהם מצוות שהם חובה על הציבור, לא לכל איש ואיש, כגון בנין בית הבחירה [מצווה כ], והקמת מלך [מצווה קעג], והכרתת זרעו של עמלק [מצווה קפח].

משמעות הגדרת מצוות אלו כציבוריות היא שהן אינן מוטלות על כל אחד באופן אישי, אלא על עם ישראל שחי כאומה עם שלטון מדיני בארץ ישראל. על עם ישראל למנות מלך, והוא שיוביל למלחמה בעמלק ובאויבים אחרים ואחר כך לבניית המקדש. משימת המלחמה ובניינו הפיזי של הבית יוטלו על אנשים מסוימים, אך הם ייעשו בשם כל עם ישראל. בניית המשכן במדבר לא הייתה מצווה אישית של בצלאל ואהליאב ואלו שסייעו להם, וכן בניית הבית הראשון והבית השני לא נחשבו למצווה של אותם שבנו את הבתים. המצווה היא של כל עם ישראל. חלק ממצוות בניית המקדש היא גם החובה לעלות לרגל שלוש פעמים בשנה. כך כתב הרמב"ם (ספר המצוות, מצוות עשה כ):

שצונו לבנות בית עבודה. בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד ואליו יהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה. והוא אמרו יתעלה "ועשו לי

24 במקורות אחרים מצינו סדר אחר: מלך, בית הבחירה, עמלק. כך בתוספתא סנהדרין ד, ג; ספרי דברים פ"ט; פסיקתא רבתי פרשה יב ד"ה ד"א זכור; תנחומא כי תצא יא. גם הרמב"ם כותב כך בכמה מקומות: בספר המצוות מ"ע כ, קעג, קפג, ובסוף ספר המצוות, אם כי הוא פסק בסדר הגמרא בסנהדרין. בטעם הדבר עיין במורה נבוכים ג, מה. סדר אחר מופיע בדברים רבה ה, י: עמלק, מלך, בית הבחירה. ייתכן שחז"ל רצו לבטא בכך שכל מצווה גם עומדת בפני עצמה, על אף היותה קשורה בסדר מסוים. ראה: הרב מנחם מנדל כשר, תורה שלמה, פרשת תרומה פרק כה אות עג. בסדרן של מצוות אלו ובקיומן בתקופות שונות, ראה בספרי: "שלוש מצוות - מלך עמלק בית הבחירה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 9-30.

מקדש" (שמות כה, ח). ולשון ספרי שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך, ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק.

וכך כתב גם במשנה תורה (הל' בית הבחירה א, א):

מצות עשה לעשות בית לה', מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה שנאמר "ועשו לי מקדש" (שמות כה, ח).²⁵

המצווה לבנות את המקדש היא מצווה ציבורית, שבין יעדיה היא מצוות העלייה לרגל. אף שהעלייה לרגל היא מצווה אישית, היא נזכרת בתורה כמצווה של "כל ישראל".²⁶ פעם בשבע שנים, במוצאי השמיטה בחג הסוכות, מצווה התורה שגם נשים וטף יעלו וייקהלו בירושלים לשמוע את המלך קורא בתורה. תיאור הזמן של מצוות הקהל מופיע בתורה כך (דברים לא, י-יב):

...מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר... הקהל את העם האנשים הנשים והטף...²⁷

בירושלמי (חגיגה א, א) לומדים על חובת הראייה של קטן בשלושת הרגלים ממצוות הקהל:

25 קישור בין החובה לבנות את המקדש לבין עלייה לרגל נמצא בדרשה של ר' יהושע בן לוי (מכות י ע"א): "אמר ר' יהושע בן לוי: מאי דכתיב 'שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים לי בית ה' נלך' (תהלים קכב, א)? אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבש"ע שמעתי בני אדם שהיו אומרים מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל, ושמחתי. אמר לו הקדוש ברוך הוא: 'כי טוב יום בחצריך מאלף' (שם פד, יא). טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה לפני מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח".

26 גם בציווי על העלייה לרגל מופיע הביטוי "כל" (שמות כג, יז; לד, כג; דברים טז, טז): "שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך...". וכן לשון חכמים: "הכל חייבים בראיה חוץ מחרש שוטה וקטן" (משנה חגיגה א, א). ראה: הרב ישי ויצמן, לחזות בנעם, עמ' 155, שקישר בין המקורות מהפסוקים ומדברי המשנה. אך יש מקורות נוספים בדברי התנאים על מצוות נוספות שמופיע בהן הביטוי "הכל": "הכל חייבין בברכת המזון..." (תוספתא ברכות ה, א); "הכל חייבין בתקיעת שופר" (תוספתא ראש השנה ב, ה); "הכל חייבים במקרא מגילה..." (תוספתא מגילה ב, ז), ועוד. הגמרא (ערכין ב ע"ב - ד ע"ב) דנה במשמעות הביטוי במצוות הללו ובמצוות נוספות.

27 הרמב"ם עסק בהלכות הקהל בהלכות חגיגה פרק ג. זאת לאחר שבשני הפרקים הראשונים של הלכות חגיגה עסק הרמב"ם בהלכות עלייה לרגל. הרמב"ם ראה אפוא במצוות הקהל הרחבה של מצוות עלייה לרגל.

בראיית פנים אפילו קטן חייב מן הדא "בבא כל ישראל לראות את פני ה'...".
הקהל את העם האנשים והנשים והטף" (דברים לא, יב).

לימוד נוסף בירושלמי (חגיגה שם) ממצוות הקהל לראייה הוא באשר לפטור של חולים מסוימים: "מוכי שחין ופולפסין פטורין מן הראיה, דכתיב 'בבא כל ישראל לראות'". גם בבבלי (חגיגה ג ע"א) לומדים ממצוות הקהל למצוות ראייה, שכשם שהמדבר ואינו שומע והשומע ואינו מדבר פטורים ממצוות הקהל, אף מראייה פטורים הם. במצוות הקהל כל איש ואישה, טף וגר, מגיעים לירושלים והכול מתכנסים יחד, אך במהותה היא מצווה ציבורית, "שצונו להקהיל את העם כלו" (רמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה טז). פרטי הלכות ראייה נלמדים ממצוות הקהל הציבורית.²⁸

הביטוי "שלוש מצוות נצטוו ישראל" - הכולל את המצוות מינוי מלך, הכרתת עמלק ובניין בית הבחירה - שנצטוו ישראל בכניסתם לארץ, מופיע גם בנוגע לקרבנות שמקריבים בעת שעולים לרגל (חגיגה ו ע"ב):

רבי יוסי הגלילי אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בעלותם לרגל: ראייה,
וחגיגה, ושמחה.²⁹

וכך כתב גם הרמב"ם (הל' חגיגה א, א):

שלש מצוות עשה נצטוו ישראל בכל רגל משלש רגלים ואלו הן: הראייה...
והחגיגה... והשמחה...³⁰

28 ראה: מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק, "לבירור הגדרת מצוות הקהל", לנתיבות ישראל, ב, עמ' רג; הרמ"מ מלובביץ', קהל גדול, עמ' 49; הרב משה צבי נריה, "מעמד הקהל", ספר הקהל, עמ' 206-210; הרב יהושע ויצמן, "מצוות הקהל", מצוה ברה, א, עמ' רלח-רלט.

29 ביטוי דומה יש בגמרא: "תניא ר' שמעון בן יוחי אומר שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ ונוהגות בין בארץ בין בחוצה לארץ - ערלה... חדש... וכלאים" (קידושין לח ע"א). תחילת קיום המצוות הללו היא בארץ, אך הן נוהגות גם בחוץ לארץ.

30 פעם נוספת השתמש הרמב"ם בביטוי "נצטוו ישראל" ובהקשר של ארץ ישראל: "שבט לוי אעפ"י שאין להם חלק בארץ כבר נצטוו ישראל ליתן להם עדים לשבת ומגרשיהם" (הל' שמיטה ויובל יג, א). פעם אחת השתמש הרמב"ם בביטוי "נצטוו ישראל" ולא בהקשר של ארץ ישראל: "קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה, כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה" (הל' אישות א, א).

ב. עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל

אף שההגדרה היא כללית: "מצות עשה נצטוו ישראל", הזכיר הרמב"ם (ספר המצוות, מ"ע נב-נד) את החובה האישית לעלות לרגל שלוש פעמים בשנה, ומנה כל קרבן כמצווה בפני עצמה.

הביטוי "נצטוו ישראל" מופיע במקום נוסף בהקשר של עלייה לרגל (חגיגה ז ע"א):

רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלש רגלים בשנה נצטוו ישראל לעלות ברגל. בחג המצות, ובחג השבועות, ובחג הסוכות.

החובה לעלות לרגל שלוש פעמים בשנה היא חובה אישית כמובן, וכך גם הקרבנות המובאים בעת העלייה לרגל. אולם הכותרת "נצטוו ישראל" באה לומר שיש בה גם ממד של עבודה ציבורית. גם בדברי מדרש האגדה מוצגת מצוות עלייה לרגל כמצווה ציבורית, לאומית (כמדבר רבה, פרשה כ):

"ותאמר לבלעם מה עשיתי לך כי הכיתני זה שלש רגלים" (במדבר כב, כח).
רמזה לו: אתה מבקש לעקור אומה החוגגת שלש רגלים.

המדרש מדבר על "אומה החוגגת שלוש רגלים" לא בהקשר האישי של מצוות העלייה לרגל, אף שאכן מדובר כמצווה אישית.

ד. שיעלו לרגל לראות פנים ויתדבקו אל הכלל

מה משמעות העובדה שמצוות עלייה לרגל מוצגת כמצווה לאומית, שהחייבים בה הם היושבים בארץ ישראל, אף שמדובר על חובה אישית?
כל השנה הכהנים עובדים במקדש ומקריבים את קרבנות הציבור לשם כלל ישראל, ובשלושת הרגלים הציבור יושב הארץ שותף גם כן. כך נאמר בירושלמי (פסחים ד, א), בהקשר לתקנת המעמדות:

אמר רב יונה: אילין תמידין קרבנותיהן של כל ישראל אינן. אם יהו כל ישראל עולין לירושלם, לית כתיב אלא "שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך".

השותפות של עם ישראל בעת העלייה לירושלים בשלושת הרגלים עם עבודת הכהנים הקבועה והתמידית שבמשך כל השנה, מיועדת רק ליושבי הארץ, לאותו גרעין שנקרא "קהל ישראל".³¹ העולים לירושלים בשלושת הרגלים מקריבים עולת

31 העובדה שמצוות עלייה לרגל מוטלת על היושבים בארץ ישראל, איננה מגדירה אותה כמצווה התלויה בארץ, אלא כמצווה ששם ארץ ישראל עליה. זאת על פי ההבחנה שכתב בהקשרים

ראייה, שלמי חגיגה ושלמי שמחה. וכדברי ר' יוסי הגלילי (חגיגה ו ע"ב; תוספתא חגיגה א, ד) שנזכרו לעיל:

רבי יוסי הגלילי אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בעלותם לרגל - ראייה, וחגיגה, ושמחה.
יש בראייה שאין בשתיהן, ויש בחגיגה שאין בשתיהן, יש בשמחה שאין בשתיהן.
יש בראייה שאין בשתיהן - שהראייה עולה כולה לגבוה, מה שאין כן בשתיהן.
יש בחגיגה מה שאין בשתיהן - שחגיגה ישנה לפני הדיבור, מה שאין בשתיהן.
יש בשמחה מה שאין בשתיהן - שהשמחה נוהגת באנשים ובנשים, מה שאין בשתיהן.

המצווה לאכול מהקרבנות הללו או האפשרות לאכול מהקרבנות הללו היא באופן הבא:

עולת ראייה - "כולה לגבוה".

שלמי החגיגה - אימורי הקרבן מוקטרים על המזבח. החזה ושוק הימין של הבהמה ניתנים לכהנים ונאכלים על ידיהם ועל ידי בני ביתם בתחום ירושלים המקודשת, ושאר בשר הקרבן נאכל על ידי מקריב הקרבן בני ביתו ואורחים בתחומי ירושלים המקודשת. כך הוגדר קרבן החגיגה בגמרא (חגיגה ו ע"א): "חגיגה... דאית בה שתי אכילות" - "מזבח ואדם" (רש"י).

שלמי השמחה - נאכלים ע"י מקריב הקרבן ובני ביתו, ועליו להאכיל גם את "הלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך" (דברים טז, יד).
יש מדרג לקרבנות, ולכל קרבן מעגל שותפים רחב יותר.
קרבן החגיגה מוגדר כקרבן יחיד,³² אך קרבן חגיגה נחשב גם לקרבן ציבור מפני

אחרים הרי"ד סולובייצ'ק. ראה: הרב אהרון ליכטנשטיין, קרושת אביב, עמ' 264-271, ושם בהערה 5.

32 חגיגה ו ע"א. "נאמרה חגיגה ברגל למאכל הדיוט" (חגיגה ז ע"א, רש"י ד"ה נאמרה). ראה גם חגיגה ב ע"א רש"י ד"ה והחגיגה; רמב"ם הל' מעשה הקרבנות א, ו; שם ט, ה.

שהוא בא ב"כנופיא", באספת חברים, בכוא כל ישראל לחוג ברגל.³³ זה ביטוי נוסף לממד הציבורי שיש בהקרבת הקרבנות הללו, אף שהחובה היא חובה אישית.³⁴ אכילת הקרבנות על ידי עולי הרגלים ובני ביתם יחד עם הכהנים יוצרת שיתוף וזהות בין עבודת הכהנים ובין העם המפוזר ברחבי הארץ.³⁵ הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (משך חכמה, שמות כג, טז) הדגיש את הצורך בחיבור הזה:

המועדים נאמרו כאן על האביב קציר ואסיף (שמות כג, טז-יז). והוא אמינא [= ורצון התורה הוא] שלא ישכחו "כי לה' הארץ", מצוה להראות שלוש פעמים בשנה לדעת כי הוא מה', וכמו שהאריס צריך לבא אל האדון... מפני שהשם יתברך דבוק אל נפשות האומה הישראלית, והמה כחלק מן הכלל, וזה "חלקי ה' אמרה נפשי" (איכה ג, כד). ומפני שאין בכח האדם להיות דבוק תמיד להשם יתברך "ואספת דגנך" (דברים יא, יד), לכן אמרה תורה שיעלו לרגל לראות פנים ויתדבקו אל הכלל... ויתקדשו בקדושת יושב הכרובים להיותם ראויים שיקרא "אלקי ישראל".³⁶

33 תוספתא תמורה א, יז; יומא נ ע"א - נא ע"א ורבנו חננאל; פסחים עו ע"ב ורש"י ד"ה כיון. ראה גם פסחים ע ע"ב תוד"ה הא, ובדברי הרא"ה קוק, טוב ראי, פסחים שם. אפיון העלייה לרגל בכנופיא ובכוא כל ישראל רומז לאמור בירושלמי (חגיגה ג, ו): "אמר ר' יהושע בן לוי: 'ירושלם הבנויה כעיר שחוכרה לה יחדיו' (תהלים קכב, ג) עיר שהיא עושה כל ישראל לחברים. מעתה אפילו בשאר ימות השנה? אמר ר' זעירא: ובלבד בשעה 'ששם עלו שבטים'". ובאופן אחר בבבלי (חגיגה כו ע"א): "אמר רבי יהושע בן לוי: דאמר קרא 'ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים' (שופטים כ, יא) הכתוב עשאן כולן חברים". על ההבדלים בדרשות הפסוקים ראה: הרמ"מ שניאורסון, הרבי מלובביץ', ליקוטי שיחות, כרך לז, פרשת שמיני, שיחה א; הרב ישי ויצמן, לחזות בנועם, עמ' 164-165. עוד בעניין "כאיש אחד חברים", ראה גם: נדה לד ע"א ורש"י שם; רמב"ם, הל' מטמאי משכב ומושב יא, ט; מורה נבוכים ג, מג; מהר"ץ חיות וגליוני הש"ס נדה שם. ראה עוד: מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות - חומש דברים, עמ' 222-224, 497-498 ובהערות שם.

34 עולי הרגלים היו מביאים אתם גם קרבנות אישיים אחרים, וכן תרומות ומעשרות שאותם היו צריכים לאכול בירושלים, ואף אלו מחזקים את החיבור למקדש ולכהנים העובדים בו. ראה בהרחבה בספרי: "אכילת מעשרות בירושלים, לימוד תורה ומעמד הקהל", זמני יהודה וישראל, עמ' 176-185. ובדברי הפתיחה לספר, עמ' 11-14.

35 השותפות בעבודת המקדש עם הכהנים של כל ישראל תושבי הארץ נוספת על כ"ד המשמרות שהיו פזורים בערי ישראל (משנה תענית ד, ב; רמב"ם הל' כלי המקדש ו, א-יא).

36 ראה גם בדברי הנצי"ב, הרחב דבר, שמות לד, כב; העמק שאלה, שמות, פרשת כי תשא אות ג; ברכת הנצי"ב על המכילתא סוף פרשת משפטים.

סיכום

המרחב שממנו יש חובה לעלות לירושלים בשלושת הרגלים משתרע מלבוא חמת עד נחל מצרים. גבולות אלו לא באו רק לתאר מרחב גיאוגרפי, אלא נועדו להעצים את המעמד של יושבי הארץ במרחב זה כ"קהל ישראל". אף על פי שחובת העלייה לרגל והבאת הקרבנות הקשורים לעלייה - עולת ראייה, שלמי חגיגה ושלמי שמחה - הן מצוות אישיות, יש בהן ממד של עבודה ציבורית, זהות ושותפות של "קהל ישראל" יושבי הארץ "מלבוא חמת עד נחל מצרים" עם עבודת הכהנים הקבועה בבית המקדש.